

SECUNDAIR ONDERWIJS

Onderwijsvorm: **KSO**

Graad: **Derde graad**

Jaar: **eerste en tweede leerjaar**

Studiegebied: **Beeldende kunsten**

FUNDAMENTEEL GEDEELTE

Optie(s): **Vrije beeldende kunst**

Vak(ken):

KV Vrije beeldende vorming	12 lt/w
-----------------------------------	----------------

Vakkencode: **KU-g**

Leerplannummer: **2002/225**
(vervangt 97370(H))

Nummer Inspectie: **2002/91//1/L/SG/1/III/ /D/**

INHOUD

visie.....	2
beginsituatie.....	4
algemene doelstellingen.....	5
leerplandoelstellingen / leerinhouden.....	6
pedagogisch-didactische wenken en timing.....	15
minimale materiële vereisten.....	23
evaluatie.....	25
bibliografie.....	26

VISIE

Algemeen

KSO is per definitie gericht op de totale ontwikkeling van de mens.

Het KV Vrije Beeldende Vorming kan hierin een specifieke bijdrage leveren aangezien het mede de basis vormt voor de studie van de beeldtaal en zodoende, via de ontwikkeling van een eigen interpretatie, te komen tot een persoonlijk idioom.

Het vak omvat o.a. de kennismaking met, het bestuderen en toepassen van de beeldende middelen, technieken en materialen die nodig zijn om inhouden of boodschappen vorm te geven. Beeldende middelen, technieken en materialen zijn één geheel en in elke opdracht aanwezig.

Beeldende vorming is het opbouwen van een individuele en op inzicht gebaseerde denkmethode en een ontwerpstrategie. De motivering en de legitimatie van de ontwerpbeslissingen staan centraal.

De studie van de beeldende elementen geeft aanleiding tot de vorming van algemeen esthetische begrippen en concepten zoals verhouding, beweging, contrast, ritme, structuur, organisatie, evenwicht, harmonie, compositie, kleur,... De ontmoeting met en persoonlijke beleving van een kunstwerk is hierbij zeer belangrijk.

Voor Vrije Beeldende Vorming (algemeen gedeelte) moet men een opdeling maken naar twee en drie dimensies - onderzoek van de beeldende elementen in het platte vlak en in de ruimte.

Het KV Vrije Beeldende Vorming is inhoudelijk identiek in het 1ste en in 2de leerjaar van de 3de graad. Naar de omschrijving van einddoelstellingen en vertaling naar jaarplannen, programma's en het formuleren van de opdrachten en oefeningen zal men in de 3de graad rekening houden met :

- het niveau (met name de moeilijkheidsgraad naar de doelgroep toe);
- het aantal lessen per week dat het vak is ingeschaald.

De verhoging van de moeilijkheidsgraad en een verdere uitdieping van de leerinhouden kan de basis zijn voor de indeling ervan in het 2de leerjaar van de 3de graad.

Het is de betrokken leraar die, binnen het structuuronderdeel waar hij het vak geeft, de opdrachten en oefeningen dermate formuleert dat ze kaderen binnen dat structuuronderdeel en niveau.

DE BASIS BINNEN DEZE OPTIE BLIJFT DE BEELDENDE VORMING het zich eigen maken van de beeldtaal met eventueel een klemtoon op dat wat specifiek is aan de vrije kunst (het ongebonden karakter, het niet utilitaire).

Specifiek voor de optie Vrije beeldende kunst

Het structuuronderdeel Vrije beeldende kunst is in de eerste plaats een voorbereiding op het hoger kunstonderwijs. Het richt zich tot leerlingen met een uitgesproken belangstelling voor beeldende kunsten in het algemeen en vrije beeldende kunsten in het bijzonder.

In de optie Vrije beeldende kunst zal, waar mogelijk, de klemtoon gelegd worden op dat wat specifiek is aan de vrije kunsten: het gebonden karakter, het niet utilitaire.

Belangrijk binnen deze vorming zijn de beeldende en culturele vakken - zowel door hun eigen vormingswaarde als door hun kwantiteit.

De artistieke, culturele en technologische vormingscomponenten zorgen voor:

- het doelbewust - met kennis en inzicht - gebruik maken van de beeldende taal, techniek, materiaal en materieel;
- het in staat zijn om de « persoonlijke emotionele beleving van de wereld » kenbaar te maken via een communicatief beeld;
- de mogelijkheid om het ervaren en denken te visualiseren aan de hand van een persoonlijke artistiek verantwoorde vorm- en beeldtaal;
- een kritische evaluatiecapaciteit ten opzichte van het eigen werk en dat van anderen;
- het ontwikkelen van een artistieke vaardigheid waarbij analyse, abstractie, differentiatie en integratie verworven mogelijkheden zijn;

- het leren kennen, onderzoeken en gebruiken van technieken in verband met de expressiemogelijkheden.

Bij de attitudevorming zal gestreefd worden naar het bijbrengen van:

- een brede en relatievattende interesse voor kunst en cultuur;
- een methodologische aanpak;
- basishoudingen als zin voor creativiteit, originaliteit, teamwork, drang naar inzicht, zelfvertrouwen, inzet, oorspronkelijkheid en waarachtigheid;
- een kritische houding tegenover het eigen werk en dat van anderen;
- een kritische houding tegenover het maatschappijgebeuren, dit als vertrekpunt voor de inhoud en boodschap van het artistiek werk.

De optie Vrije Beeldende Kunst beoogt de vorming van de creatieve persoonlijkheid.

De leerling leert binnen het creatieve scheppingsproces vorm te geven aan zijn gevoelens en ideeën. Hij leert zelfstandig kiezen, verantwoordelijkheid nemen, emotioneel beslissen en individueel waarden kiezen.

BEGINSITUATIE

Leerlingen van het 1ste jaar van de 3de graad Vrije Beeldende Kunst komen meestal uit het 2de jaar van de 2de graad, optie Beeldende en Architecturale Kunst.

Leerlingen stromen mogelijk ook uit een 2de jaar van een 2de graad KSO, ASO, TSO in.
Bij instroom van leerlingen uit een andere optie dan Beeldende en Architecturale Kunst (KSO, 2de graad) kan men inhaalopdrachten en/of -lessen inrichten voor diegenen die een tekort hebben aan minimaal vereiste basiskennis en/of -vaardigheden.

Een advies betreffende het al dan niet tot deze optie toelaten van een leerling kan eventueel ingewonnen worden via een toelatingsklasseraad.

ALGEMENE DOELSTELLINGEN

De leerling:

1. verwerft artistieke kennis en vaardigheden om door te stromen naar het Hoger (Kunst)onderwijs;
2. beheerst theoretische kennis m.b.t. de kunstwereld in het algemeen en diverse kunstdisciplines in het bijzonder. Heeft inzicht de belangrijkste technieken die er aan bod komen;
3. verwerft inzicht in de grote diversiteit van werkvormen binnen de beeldende vorming in het algemeen en de vrije beeldende kunsten specifiek;
4. verweeft technische en artistieke basisvaardigheden en kan ze toepassen voor diverse kunstdisciplines;
5. kan de beeldtaal zien als een code, een geheel van tekens met een bepaalde betekenis in relatie tot elkaar en tot hun inhoud. Verworven esthetische begrippen in onderlinge relatie brengen en in zijn/haar werk integreren;
6. kan vanuit een creatieve vrijheid, zelfstandig en op een verantwoorde wijze kiezen welke beeldtaal (beeldend middel, beeldende techniek en beeldend materiaal) gebruikt wordt bij het realiseren van artistiek werk;
7. kan gestalte geven aan een eigen visie vanuit de confrontatie met het maatschappelijke gebeuren.
8. ziet in dat schoonheidsontroering en de intuïtieve benadering ook zeer belangrijk kan zijn. Weet welke rol subjectiviteit speelt in de benadering van een beeldend werk (gemoedstoestand, sulturele bagage, ervaring...);
9. heeft zin voor originaliteit, waarachtigheid, structurering en methodische aanpak;
10. kan informatie- en documentatiemateriaal verwerken;
11. heeft inzicht in de basisprincipes, materialen en -technieken binnen de vrije grafiek;
12. kent de basisprincipes, materialen en -technieken in verband met schilderkunst (2D);
13. kent de basisprincipes, materialen en -technieken in verband met beeldhouwkunst (3D);
14. kan, uitgaande van de opgedane inzichten, een gemotiveerde keuze maken uit de in het Hoger Kunstonderwijs aangeboden studierichtingen.

Nauwe samenwerking en coördinatie tussen de verschillende vakleraren Waarnemingstekenen en Vrije beeldende vorming is noodzakelijk.

Vakoverschrijdende eindtermen (VOET).

Daarnaast levert de leraar (ook diegene van het vak dat in dit leerplan aan bod komt) mede zijn bijdrage tot de realisatie van de **vakoverschrijdende eindtermen (VOET)**. Vakoverschrijdende eindtermen zijn minimumdoelen die niet specifiek behoren tot een vakgebied, maar onder meer door middel van meerdere vakken of onderwijsprojecten kunnen worden gerealiseerd. Zij zijn in eerste instantie een opdracht voor het hele schoolteam. Om uit te maken hoe alle vakoverschrijdende eindtermen op schoolniveau kunnen gerealiseerd worden, zijn afspraken nodig tussen de collega's van alle vakken. Het is aangewezen om deze afspraken formeel vast te leggen.

In sommige vakken kunnen bepaalde VOET uitdrukkelijker aan de orde komen dan in andere. Leerplannen kunnen dan ook verwijzingen naar VOET bevatten als de binding tussen de vakgebonden doelstellingen en de VOET evident is. Indien de vakgroep nog andere VOET realiseerbaar acht binnen een vak, wordt dit vastgelegd in een verslag waarin zowel de visie en de planning zijn opgenomen.

Bij de aanvang van het schooljaar maakt de leraar een oordeelkundige keuze van de leerinhouden waarmee hij de vakgebonden en vakoverschrijdende doelstellingen wil realiseren (bij voorkeur na overleg met de vakgroep) en stelt een **jaar(vorderings)plan** op waarin hij de leerstof op een evenwichtige wijze verdeelt over het beschikbare aantal lestijden.

LEERPLANDOELSTELLINGEN / LEERINHOUDEN

1. KV VRIJE BEELDENE VORMING - ALGEMEEN GEDEELTE

Decr. nr.	LEERPLANDOELSTELLINGEN	LEERINHOUDEN
	De leerling:	
	beeldende vorming (zie ook pedagogisch-didactische wenken en timing)	
1	heeft inzicht in de grote diversiteit van werkvormen binnen de beeldende vorming in het algemeen.	werkvormen
2	kan de artistieke basisvaardigheden zelfstandig toepassen voor diverse kunstdisciplines.	basisvaardigheden (zie ook beeldende middelen, materialen en technieken)
3	kan de terminologie m.b.t. het vak doelgericht gebruiken.	vakterminologie middelen materiaal materieel techniek materie
4	kan zelfstandig artistieke opdrachten realiseren.	artistiek werk
5	kan in functionele samenwerkingsverbanden opdrachten realiseren.	groepswork
6	kan zelfstandig tweedimensionale opdrachten realiseren.	tweedimensionaal binnen het platte vlak
7	kan zelfstandig driedimensionale opdrachten realiseren.	driedimensionaal in de ruimte reliëf
	beeldende middelen	
8	heeft inzicht in de beeldende middelen .	beeldende middelen (zie 9 tot 21)
9	heeft inzicht in het beeldend middel "kleur" en kan het beschrijven en toepassen in opdrachten.	kleur begrip (natuurwetenschappelijke verklaring en analyse) samenstelling (objectief - subjectief)

Decr. nr.	LEERPLANDOELSTELLINGEN	LEERINHOUDEN
		psychologie systemen kleurperceptie kleurencirkel, primaire kleuren, binaire kleuren,... additieve en subtractieve menging toon, helderheid, contrast
10	heeft inzicht in het beeldend middel "licht" en kan het beschrijven en toepassen in opdrachten.	licht relatie licht en schaduw reflectie studie notatie van schaduw lichtbronnen licht en kinetische plastiek licht en projectie (vervormingen door kleur, beeld en oppervlak) licht en object
11	heeft inzicht in het beeldend middel "vorm" en kan het beschrijven en toepassen in opdrachten.	vorm vorm en vormtaal (stijl) stileren, pasticheren en vervoegen meetkundige vormen functionele vorm als drager van licht, waarde en kleur organisch, vegetaal, mineraal twee- en driedimensionale vorm vervormingen: anamorfe, slijten, ploien impressief, expressief, symbolisch
12	heeft inzicht in het beeldend middel "ruimte" en kan het beschrijven en toepassen in opdrachten.	ruimte begrip twee- en driedimensionale ruimte ruimte door kleur ruimte door beweging perspectivische ruimte ruimte door overlapping, overkruising, plans mentale ruimte (relatie klein - groot) dubbelzinnige ruimte, relatieve ruimte
13	heeft inzicht in het beeldend middel "diaspon" en kan het beschrijven en toepassen in opdrachten.	diapason harmonisch afstemmen van kleur, vorm en ruimte presentatie hoofdverband (functie)
14	heeft inzicht in het beeldend middel "richting" en kan het beschrijven en toepassen in opdrachten.	richting gerichte vormen

Decr. nr.	LEERPLANDOELSTELLINGEN	LEERINHOUDEN
		richtingen in de kleur richtingen van de lijn ideële richtingen leesbaarheid van het beeld bladrichting
15	heeft inzicht in het beeldend middel “beweging” en kan het beschrijven en toepassen in opdrachten.	beweging werkelijke, ideële en kinetische beweging evolutie van een vorm vorm en omwenteling
16	heeft inzicht in het beeldend middel “afstand” en kan het beschrijven en toepassen in opdrachten.	afstand plaatsinname optische menging (raster, kleurstippen) afstand en ruimte
17	heeft inzicht in het beeldend middel “limiet” en kan het beschrijven en toepassen in opdrachten.	limiet limietbeeld “cache” vorm limiet limiet vanuit celvorm
18	heeft inzicht in de beeldende middelen “materie en textuur” en kan het beschrijven en toepassen in opdrachten.	materie, textuur als oppervlak (de huid) als kleurdrager als voorstelling als richting
19	heeft inzicht in de beeldende middelen “contrast” en kan het beschrijven en toepassen in opdrachten.	contrast (licht schaduw, horizontaal/vertikaal, statisch/dynamisch, object/subject,...) kleurcontrast vormcontrast ideeel of inhoudelijk contrast
20	heeft inzicht in de beeldende middelen “evenwicht en harmonie” en kan het beschrijven en toepassen in opdrachten.	evenwicht, harmonie begrip stabiel of labiel evenwicht symmetrisch belang van plaats, grootte, afstand, aantal, kleur, vorm,... mathematisch aspect (Gulden Snede, da Vinci, Mondriaan, Vasarely,...)
21	heeft inzicht in het beeldend middel “ritme” en kan het beschrijven en toepassen in opdrachten.	ritme begrip situering tijd, ruimte en beweging

Decr. nr.	LEERPLANDOELSTELLINGEN	LEERINHOUDEN
		analogie met de muziek statisch en dynamisch aspect (belang van grootte, dikte, kleur, waarde, richting, plaats) lineair ritme
22	kan “het nieuwe” ontdekken door zelfstandig onderzoeken en bestuderen van de beeldende middelen.	ontdekken onderzoek experiment interpretatie (zie 9 tot 21)
23	kan de beeldende middelen gebruiken in de eigen beeldtaal.	de beeldtaal naar vorm(en) naar inhoud(en) <i>(zie ook pedagogisch-didactische wenken en timing)</i> (zie 9 tot 21)
24	heeft inzicht in de toepassingen en mogelijkheden van de beeldende middelen.	herkennen in kunstwerken in de maatschappij in eigen omgeving in eigen werk (zie 9 tot 21)
25	kan de beeldende middelen in verschillende disciplines, kunstwerken, de visuele wereld, het dagelijkse leven en andere kunsttakken situeren en beschrijven.	plaatsen en beschrijven in kunstwerken in de maatschappij in eigen omgeving (zie 9 tot 21)
26	kan de beeldende middelen zelfstandig integreren in een harmonische compositie of structuur.	compositie, structuur
27	kan de beeldende middelen doelgericht en inzichtelijk toepassen in functie van een boodschap en/of inhoud.	integreren vorm boodschap inhoud (zie 9 tot 21)
	<i>beeldende materialen</i>	
28	heeft inzicht in de beeldende materialen.	kennis maken met potlood, pastel, krijt (vet-droog), houtskool, pen, inkt, penselen, borstels, verven (aquarel, acryl, gouache,...), papier (tekenkarton, linnen, hout,...) dragers (hun texturen, formaten), grafische computerhardware (ICT)... en alle andere materialen die visuele twee- en/of driedimensionale sporen kunnen bevatten (bvb. ook hout, metaal, zand, lucht,...) <i>(deze opsomming is geen beperking...)</i>

Decr. nr.	LEERPLANDOELSTELLINGEN	LEERINHOUDEN
29	kan de beeldende materialen zelfstandig onderzoeken en bestuderen; kan in dialoog treden met het materiaal (elk materiaal vertelt immers iets).	ontdekken onderzoek experiment interpretatie (zie 28)
30	kan de materialen en combinaties ervan doelgericht en inzichtelijk toepassen in functie van een boodschap en/of inhoud.	integreren vorm boodschap inhoud (zie 28)
	<i>beeldende technieken</i>	
31	heeft inzicht in de belangrijkste technieken die in de beeldende kunsten toegepast worden.	kennen potlood, pastel, krijt (vet-droog), houtskool, pen, inkt, penselen, borstels, verven (aquarel, acryl, gouache,...), papier (tekenkarton, linnen, hout,...) dragers (hun texturen, formaten), grafische computersoftware (ICT)..... en alle andere technieken die visuele twee- en/of driedimensionale sporen kunnen bevatten (bvb. ook hout, metaal, zand, lucht,...) <i>(deze opsomming is geen beperking...)</i>
32	kan de beeldende technieken zelfstandig onderzoeken en bestuderen.	ontdekken onderzoek experiment interpretatie (zie 31)
33	kan beeldende technieken doelgericht en inzichtelijk toepassen in functie van een boodschap en/of inhoud.	integreren vorm boodschap inhoud (zie 31)

2. KV VRIJE BEELDENDE VORMING - SPECIFIEK GEDEELTE

In dit hoofdstuk van het leerplan volgt een opsomming en beschrijving van een aantal specifieke disciplines (niet limitatief) binnen de optie Vrije beeldende kunst. **Eén of meerdere van die “disciplines” [(1), (2), (3)] komen in de 3de graad TBK aan bod.** Leerplandoelstellingen van **specifieke disciplines die niet aan bod komen worden gezien als uitbreidingsdoelstellingen (u).** Welk(e) specifiek(e) atelier(s) georganiseerd worden en welke niet is een keuze van de **individuele school** (vakwerkgroep). Het is immers zij die, binnen de krijtlijnen van een eigen visie, beslist om meerdere specifieke ateliers TBK (de leerlingen in de breedte oriënteren naar het HKO toe) of slechts één atelier (méér specialisatie) in te richten. Lees ook pagina's 17 en 18 = Pedagogisch-didactische wenken en timing, mogelijke opdeling...

Decr. nr.	LEERPLANDOELSTELLINGEN	LEERINHOUDEN
	De leerling:	
34	kan op een efficiënte, artistieke en persoonlijke wijze vorm geven aan informatie.	informatie en documentatie verzamelen analyseren interpreteren verwerken
35	verwerft een efficiënte methode van onderzoek: weet waar en hoe zich te documenteren, te informeren en hoe het materiaal te catalogeren.	onderzoeksmethode
36	<ul style="list-style-type: none"> • kan de beeldende middelen, technieken en materialen ontdekken, verwerven en efficiënt toepassen in functie van een opdracht. • kan een complexere realiteit weergeven door het verworven inzicht in de beeldende middelen doelgericht te gebruiken. • kan verworven technische vaardigheden en kennis van grondstoffen en materialen aanwenden in functie van een optimale expressie bij het uitvoeren van een opdracht. • kan de verworven leerinhouden Vrije Beeldende Vorming (zie deel 1.) aanwenden in het geheel van een eigen beeldtaal en ze gebruiken in eigen werk. 	zie ook deel 1.: beeldende middelen, technieken en materies in functie van de disciplines toegepaste beeldende kunst
37	kan een persoonlijke beeldtaal ontwikkelen en gebruiken.	persoonlijke beeldtaal zie ook deel 1, beeldende middelen in functie van de disciplines toegepaste beeldende kunsten

Decr. nr.	LEERPLANDOELSTELLINGEN	LEERINHOUDEN
38	<ul style="list-style-type: none"> kan via kennis en onderzoek de verbondenheid ontdekken tussen techniek, materie en boodschap, zowel in eigen werk als in dat van anderen. kan streven naar een perfect samensmelten van beide elementen gedurende een scheppingsproces. 	boodschap en techniek interactie en complementariteit uitvoeren in opdrachten
39	<ul style="list-style-type: none"> kan eigen werk voorstellen en verantwoorden, parallellen leggen met andere werken en duiden op verschillen. kan eigen werk leren confronteren met dat van anderen, zich open stellen voor kritische benadering. 	presentatie en verantwoording
40	kan communiceren en een efficiënte werkmethode hanteren.	communicatie en efficiëntie
41	kan de in andere vakken verworven kennis, inzichten en vaardigheden integreren in het eigen werk.	andere vakken binnen de opleiding talen (Nederlands...) wetenschappen (fysica...) kunstvakken (kunstgeschiedenis, waarnemingstekenen...)
	specifieke disciplines – schilderen	
42	<ul style="list-style-type: none"> weet hoe om te gaan met de basisbegrippen binnen de schilderkunst. is in staat de wereld tot zich te laten spreken en er zich over te verwonderen. 	schilderen structureren analyseren abstraheren combineren integreren observeren van licht, toon, kleur, vorm, structuur... zien en begrijpen van de (visuele) wereld zie ook deel 1.: beeldende middelen, technieken en materies in functie van schilderen
43	is in staat de wereld rondom hem/haar te zien en te begrijpen om: <ul style="list-style-type: none"> de juiste vormen, verhoudingen, bladvulling, toonwaarden, kleur (en zijn variatie), grijswaarden (in de kleur) te kunnen waarnemen en weergeven; vaardigheid te krijgen met schildersmateriaal en –techniek(en); 	zien, waarnemen en begrijpen vorm verhouding bladvulling, compositie toon kleur schildersmateriaal en –materieel

Decr. nr.	LEERPLANDOELSTELLINGEN	LEERINHOUDEN
	<ul style="list-style-type: none"> • vertrekend van de werkelijkheid naar vrije interpretatie te kunnen evolueren. 	persoonlijke interpretatie toepassingen
	<p>specifieke disciplines – beeldhouwen</p>	
44	<ul style="list-style-type: none"> • weet hoe om te gaan met de basisbegrippen binnen de schilderkunst. • is in staat de wereld tot zich te laten spreken en er zich over te verwonderen. • is zich bewust van, heeft respect voor en dringt in de rijkdom van de materie. 	<p>beeldhouwen structureren analyseren modelleren abstraheren combineren integreren observeren van licht, toon, kleur, vorm, structuur... zien en begrijpen van de (visuele) wereld</p> <p>zie ook deel 1.: beeldende middelen, technieken en materies in functie van beeldhouwen</p>
45	is in staat de wereld rondom hem/haar te zien en te begrijpen om: <ul style="list-style-type: none"> • de juiste vormen, verhoudingen, bladvulling, toonwaarden, kleur (en zijn variatie), grijswaarden (in de kleur) te kunnen waarnemen en weergeven; • vaardigheid te krijgen met schildersmateriaal en –techniek(en); • vertrekend van de werkelijkheid naar vrije interpretatie te kunnen evolueren; • volumes, oppervlakken en materialen te kunnen gebruiken en ordenen; • het autonoom denken en handelen in functie van een artistiek-creatief levenspatroon te stimuleren. 	<p>zien, waarnemen en begrijpen vorm verhouding compositie massa ruimte kleur toon beeldhouwersmateriaal en -materieel persoonlijke interpretatie toepassingen</p>
	<p>specifieke disciplines – vrije grafiek</p>	
46	<ul style="list-style-type: none"> • verwerft inzicht in de mogelijkheden van de grafiek in de ambachtelijke vorm en in de hedendaagse vernieuwingen. 	<p>vrije grafiek ambachtelijke technieken</p>

Decr. nr.	LEERPLANDOELSTELLINGEN	LEERINHOUDEN
	<p>Kan een overgang maken van de ambacht naar het grafische in ruimere zin;</p> <ul style="list-style-type: none"> • verwerft, via de technieken, inzicht in de kracht van het tweedimensionale grafische beeld; • kan het tekenen in al zijn aspecten benutten. 	<p>hedendaagse technieken het grafische beeld tekenvaardigheid tekentechnieken</p> <p>zie ook deel 1.: beeldende middelen, technieken en materies in functie van vrije grafiek</p>
47	<p>kan zelfstandig en gecombineerd grafische technieken toepassen in eigen werk.</p> <p>heeft grafisch en beeldend inzicht - verwerft inzicht in compositie en de essentie van een beeldopbouw.</p>	<p>vrije grafiek technieken, werkmethode materiaal materieel materie(s) combineren compositie en beeldopbouw toepassingen</p>

PEDAGOGISCH-DIDACTISCHE WENKEN EN TIMING

Onder beeldende vorming in de derde graad verstaan we de kennismaking met, het bestuderen en toepassen van het ganse pakket van beeldende middelen, technieken en materialen die we nodig hebben om vorm te geven aan een inhoud of boodschap. Deze drie elementen vormen steeds één organisch geheel, zij zijn telkens aanwezig in een opdracht.

De leerinhouden van de 2de graad worden in de 3de graad gedeeltelijk hernomen, met een grotere moeilijkheidsgraad en in complexere combinaties verder uitgediept.

De opgesomde leerinhouden (zie beeldende middelen) worden uitgediept naar o.m. de volgende aspecten:

(a) Abstract-geometrisch en de relatie plat vlak, reliëf en ruimte.

Kleur- en vormstudie. Studies binnen vierkant en kubus met basisvormen en -volumes, bijvoorbeeld:

- studie van de grijswaarden: licht/donker; wit/zwart; vloeiend/getrapt - in o.a. potlood, gouache, Oost-Indische inkt;
- studie van de krachtlijnen binnen het vierkant en basisvormen;
- lijn, vlak, lijn en vlak. Los, rakend en overlappend;
- kleurstudie: o.a. kleurencirkel, kleurkwaliteit, kleurkwantiteit, licht en donker, subtractieve menging, additieve menging, kleurperceptie, kleurdimensies, functies van kleur, kleur en materie;
- contrasten: o.a. qua toon, kleur, grootte, richting,...;
- compositie vierkant, driehoek, cirkel (contraststudies);
- studie basisvolumes: o.a. kubus,...;
- horizontale en verticale richtingen (reliëf);
- invoeren schuine richting(en);
- omzetten naar kubus (perspectieftekenen, klei en/of karton);
- compositie(s): veranderen van vlak (vierkant, driehoek, cirkel);
- door slijten (papier) - omzetten in reliëf, uitbouwen naar de ruimte;
- omzetten in reliëf (klei);
- uitbouwen naar kubus (klei) en/of karton;
- construeren: 1/2 kubus, met grijswaarden (d.m.v. collage)
- (ver)binden twee vormen/volumes d.m.v. schakelvorm;
- verbindingsvorm tussen twee geometrische volumes met tegengesteld karakter.

(b) Geometrisch – organisch. Bijvoorbeeld:

- compositie: florale vormen op geometrisch raster (zie doc.tek., bloem);
- ornament. ABC-reeksen en/of genummerde composities;
- inleiding tot de ornament- en patroonleer.

(c) Textuur-, structuur- en materiaalstudie. (inclusief documentatietekenen). Bijvoorbeeld:

- juist leren meten, snijden en plakken;
- oppervlaktestructuren in papier (o.a. door vlechten) ;
- studie licht- en schaduwwerking d.m.v. inclinaties en plooiën;
- oppervlaktestructuren in klei: (a) picturaal; (b) vormelijk;
- studie licht- en schaduwwerking, open en gesloten vorm;
- documentatietekenen: doorsnede ui, citroen, sinaasappel, rode kool, witte kool
pluim, bloem, plant
glas (transparant)
metalenvoorwerp (dof-blinkend).

(d) Natuurstudie en vormanalyse (noteren, stilleren, abstraheren). Bijvoorbeeld:

- composities afgeleid van de bovengenoemde documentatietekenen;
- afleiding schilderij, foto, ... + omzetten in reliëf. (karton en/of klei);
- stad, landschap, stilleven, insect, ... en eventueel omzetten in reliëf, invoeren kleur of grijswaarde(n);
- afleiding masker, omzetten in reliëf. (karton en/of klei);
- portret: omzetten in reliëf, invoeren kleur of grijswaarde(n).

(e) Vrije expressie en verbeeldingsoefeningen. Bijvoorbeeld:

- lyrisch schilderen, lesuur, groot formaat, kleur;
- fantastisch insect, landschap, stad.

de ervaringen en inzichten 1ste jaar 3de graad die als verworven mogen worden beschouwd, worden uitgediept in het 2de j. 3de gr.

De hoger genoemde aspecten komen aan bod in de volgende combinaties:

(1) Figuratie:

- registratie van de werkelijkheid (fotografisch nauwkeurig - schetsmatig);
- analyse van de werkelijkheid (ontleding, opbouw, synthese);
- interpretatie van de werkelijkheid (selectie, elimineren, invoeren, stileren)
- materiaalweergave;
- materiaalstudie.

(2) Formeel (abstract-geometrisch):

- richting;
- structuur;
- lijn, vlak, volume;
- basisvormen en basisvolumes (inzonderheid grondige studie van vierkant en kubus);
- geometrische composities (afgeleid van basisvormen en -volumes);
- contrasten wit-zwart (studie grijswaarden);
- kleurenstudie;
- begrippen (schaal, verhouding, grootte / relatie toonwaarde en kleurwaarde / identisch-analoog-congruent / krachtlijnen basisvormen en -volumes / van plat vlak, via reliëf tot ruimtelijkheid / contrasten qua kleur, vorm en materiaal

(3) Combinaties van (1) en (2)

De moeilijkheidsgraad verhoogt en de combinaties worden complexer en verder uitgediept in thema's die vooral gericht zijn op de formele aspecten van de beeldtaal.

2-dimensionaal bv. :

- textuur;
- structuur, inclusief vormanalyse;
- de basisvormen, inclusief kleurenleer, driehoek, vierkant en cirkel;
- patroon en motief;
- organisch en geometrisch;
- natuur en cultuur.

Met de ervaring en inzichten die als verworven mogen worden beschouwd, is de uitdieping ervan in het 2de jaar van de 3de graad eerder gericht op de abstract / filosofische benadering van de beeldtaal. Dit o.m. in een gericht en diepgaand onderzoek van bv. de volgende aspecten:

- ruimte - bv. weergave 3-dim. in 2-dim. medium;
- tijd / beweging - (o.a. van fotografie en film) bv. weergave van beweging in 2-dim. medium, bv. de mechanische aspecten van beweging, zowel technisch als anatomisch;
- afleiding werkelijkheid - (o.a. stileren / abstraheren) bv. verbeeldingsoefening;
- constructie, functie, decoratie, betekenis - bv. Klassieke Orden en het bouwornament, bv. het ornament als betekenisdrager;
- stijlanalyse - de kunst in de ruimst mogelijke sociale context, bv. een stijlcritische analyse en synthese.

3-dimensionaal bv.:

- textuur en reliëf;
- structuur - van reliëf naar volume;
- structuur - analyse van een gebruiksvoorwerp;
- onderzoek basisvormen en basisvolumes.

In het 2de jaar van de 3de graad kan verder gegaan worden met bv. de volgende aspecten:

- organisch en geometrisch;
- analyse en synthese – bv. schildering, gebouw;
- organisch en geometrisch - bv. studie skelet;
- constructie, functie, decoratie, betekenis;
- stijlanalyse.

Opmerking: de inhoud is zeer omvangrijk, de tijd beperkt. Alleen een weldoordacht en afgewogen jaarprogramma, getoetst aan de praktijk, staat borg voor het realiseren van de geformuleerde doelen.

Daarom zal men de opdrachten dermate formuleren dat de essentiële leerinhouden voldoende aan bod komen en uitgediept worden. Door verdeling, compilatie en integratie van de specifieke

leerinhouden 2- en 3-D binnen het vak Vrije Beeldende Vorming (gedeelte 2- en gedeelte 3-dimensies) kan men een programma uitwerken dat optimale garanties biedt betreffende de te ziene leerstof. Het nastreven van esthetische attitudes moet een essentieel onderdeel van de artistieke vorming uitmaken. De zin voor originaliteit, het unieke, het waarachtige, de gerichtheid op structurering, de drang naar zelfstandigheid moeten worden gemotiveerd bij de leerling. Uitgebreide mogelijkheden tot contact met de artistieke beroepswereld en evoluties op artistiek vlak zijn noodzakelijk om voeling met de hedendaagse toestand te hebben.

De uitdrukkingmogelijkheden van leerlingen worden vergroot door het gebruik van verschillende materialen en technieken, de motorische beheersing, het gebruik van de technische taal (de vaktaal). Via studie en onderzoek moet de leerling streven naar inzicht in het wezen van datgene waarmee hij bezig is.

Het ontwikkelen van een ontwerpstrategie is cruciaal. Niet welke vorm gekozen wordt als oplossing voor een opdracht is belangrijk, het gaat om de gevolgde denktracé die tot een ontwerpbeslissing leidt en ze verantwoordt.

Het uitwerken van denk- en beslissingsprocedures binnen het scheppingsproces staat centraal in tegenstelling tot het afgewerkte product. Niet het "hoe" maar wel het "waarom" primeert.

Groot belang dient daarom gehecht aan het individuele onderzoek: de documentatie, het schetsen en de voorstudie. Het ontwerp is daar een weerspiegeling van en hoeft slechts te worden vertaald naar een definitief resultaat.

Het is duidelijk dat bij de evaluatie van werk het ontstaansproces een prominente rol moet spelen. "Procesevaluatie" in plaats van "productevaluatie" is de boodschap.

Leerinhouden Vrije Beeldende Vorming

De leerinhouden Vrije Beeldende Vorming zijn niet loskoppelbaar van die van de andere praktijkvakken en omgekeerd. Zij kunnen niet aan één doelstelling gekoppeld worden.

Bij de realisatie van leerplandoelstellingen komen steeds meerdere inhouden aan bod!

De leerplandoelstellingen leerinhouden moeten zo gelezen, begrepen en in de lespraktijk omgezet worden...

Welke leerinhoud in welke opdracht en in welk vak aan bod moet komen wordt bepaald via grondige coördinatie tussen de vakleraren. Aanvulling is nuttig maar overbodige overlappingen en herhalingen moeten in de mate van het mogelijke vermeden worden.

Materiaal, materieel en technieken

De leerinhouden aangaande materiaal, materieel en technieken komen aan bod in diverse opdrachten in het vak Vrije Beeldende Vorming.

Elk materiaal, materieel en technisch hulpmiddel dat tot beeldvorming kan leiden kan in principe worden gebruikt, in zoverre geen al te omslachtige ambachtelijke voorkennis vereist wordt.

Combinaties van materiaal, materieel en technieken en de studie der verwerking van deze middelen op verschillende dragers dienen een experimentele houding tegenover de beeldende middelen te stimuleren om te komen tot een snelle en adequate lijnvoering en een doelmatige hantering.

Mogelijke opdeling van KV Vrije beeldende vorming (12 + 12 u./w.)

A. Beeldende vorming (KV Vrije beeldende vorming)

Er dient een interpretatie van de leerplandoelstellingen en leerinhouden (**zie leerplandoelstellingen, deel 1**) te gebeuren naar enerzijds het werken binnen een vlak en realisaties in de ruimte anderzijds. In beide deelgebieden gaat het om een verbreding en uitdieping van de leerplandoelstellingen en leerinhouden KV Beeldende vorming uit de 2de graad KSO – BK.

(1) TWEEDIMENSIONAAL WERK: alle leerinhouden met betrekking tot het platte vlak.

(2) DRIEDIMENSIONAAL WERK: alle leerinhouden met betrekking tot de ruimte (incl. het reliëf).

B. Specifiek(e) atelier(s) (KV Vrije beeldende vorming)

Oriëntatie binnen diverse gebieden van de vrije beeldende kunstvormen is de opdracht.

De leerling kan zich via in dit gedeelte aan bod komende disciplines een beeld vormen van diverse kunst disciplines (**zie leerplandoelstellingen, deel 2**).

Die oriëntatie kan bijdragen tot het maken van een gemotiveerde studiekeuze in het hoger kunstonderwijs. Bij het opstellen van een geïntegreerde proef kan op basis van die studiekeuze door de leerkracht gedifferentieerd (leerling- en keuzegericht) gewerkt worden. Voor een leerling die in het hoger

onderwijs bijvoorbeeld een opleiding schilderkunst wenst te volgen kan het zwaartepunt van de proef ook in die richting evolueren... dit terwijl andere leerlingen in éénzelfde groep het accent leggen binnen de domeinen van de beeldhouwkunst of de vrije grafiek.

(3) SPECIFIEK(E) ATELIER(S): vaardigheden en kennis die essentieel zijn binnen de vrije beeldende kunsten.

C. Verdeling van de lestijden over (1), (2) en (3)

Deze opdeling kan de basis vormen voor het duiden van deelvakgebieden.

Op welke wijze de opdeling in deelvakgebieden binnen de beschikbare lestijd (12u./w.) effectief zal gebeuren wordt door de inrichtende school bepaald.

Het is aan te bevelen alle betrokken leerkrachten hierbij te consulteren en te werken vanuit een gemeenschappelijke visie waarrond binnen de school en de lerarengroep een brede consensus bestaat.

Uitgangspunt is steeds de leerling en de bij hem/haar te realiseren meerwaarde. De leerkracht past zich aan, niet andersom. Uiteraard gaat eveneens aandacht naar het realiseren van de geformuleerde leerplandoelstellingen en leerinhouden (zie ook pagina 11, bovenaan).

Een leerplan is geen handboek maar een leidraad.

Doelstellingen

Het is aangewezen rekening te houden met het niveau van de leerlingen (1ste en 2de jaar van de 3de graad) en het aantal lessen per week dat een vak gegeven wordt. De rangschikking van de doelstellingen en de vertaling ervan naar jaarplannen, programma's, opdrachten en oefeningen toe wordt hierdoor bepaald. Verhoging van de moeilijkheidsgraad en verdere inhoudelijke uitdieping moet gestructureerd en naar het einde 3de graad toe gebeuren.

Een doelstelling kan inhoudelijk cognitief, affectief of psychomotorisch zijn.

Cognitieve doelstellingen hebben te maken met het verstandelijk functioneren, het zich herinneren, herkennen of verwerven van kennis en de ontwikkeling van intellectuele vaardigheden. Cognitieve doelstellingen hebben betrekking op:

- het verwerken, uitbreiden en aanwenden van interne en externe ervaringen (het zich voorstellen, het zich herinneren, het herkennen, het verwerven van kennis en begrippen en het ontwikkelen van intellectuele vaardigheden van de leerling) en dit specifiek voor de KV/KSO;
- het kennen en kunnen gebruiken van het vocabularium i.v.m. het vak (de beeldtaal);
- het kunnen toelichten en legitimeren van het gerealiseerde werk.

Affectieve doelstellingen betreffen een gevoelswaarde, een emotie, een graad van aanvaarding en betrokkenheid. Affectieve doelstellingen hebben betrekking op:

- het sensibiliseren van gevoelens en emoties;
- een graad van aanvaarding en betrokkenheid;
- kritische en objectieve evaluatie van het eigen werk en het werk van anderen;
- het zich documenteren;
- doelgericht en vakoverschrijdend denken en experimenteren, wat de eigen creativiteit en de kwaliteit van het werk positief kan/zal beïnvloeden;
- het planmatig werken;
- het openstaan voor nieuwe ontwikkelingen binnen de kunst en de cultuur.

Psychomotorische doelstellingen leggen de nadruk op motorische vaardigheid, hantering van materialen en objecten, spierbeheersing en coördinatie van zenuwimpulsen en musculatuur. Psychomotorische doelstellingen hebben betrekking op:

- het aanwenden, trainen, verfijnen van motorische vaardigheden;
- het hanteren van materialen en objecten;
- spierbeheersing en coördinatie (bv. oog-handcoördinatie).

Omdat deze drie soorten van doelstellingen in de KV/KSO niet van elkaar te ontkoppelen zijn, zullen zij in leerplannen niet afzonderlijk worden behandeld. Voor de intuïtieve artistieke creatie is in dit model geen plaats.

Bij het opmaken van doelstelling wordt rekening gehouden met het volgende schema,

de leerling KSO:

kent begrijpt past toe integreert	de feiten begrippen relaties structuren methodes attitudes	van de waarneming bewustwording verwerking uitvoering
--	---	--

Op die manier worden er 4 (gedragsniveaus) x 6 (inhoudsniveaus) x 4 (toepassingsgebieden) = 96 verschillende onderwijsdoelstellingen van het beeldend proces verkregen.

Leerplandoelstellingen

De realisatie ervan kan door middel van een theoretische en/of praktische benadering worden bereikt. In de jaarplannen worden ze over de graad gespreid. Zij zijn een nadere differentiatie van de einddoelstellingen en vormen een schakel tussen de algemenere einddoelstelling en de concreet observeerbare lesdoelen.

Leerinhouden

Leerinhouden zijn een verduidelijking en aanvulling van leerplandoelstellingen en beschrijven er in feite de diepte en de breedte van.

Lesdoelstellingen

Bij de opstelling van lesdoelstellingen gaat de leerkracht uit van de leerplandoelstellingen en de leerinhouden.

Per les geeft de leraar de beoogde lesdoelen aan als inleiding van de lesvoorbereiding. De keuze en de volgorde van de lesdoelstellingen en de daaraan gekoppelde leerinhouden, beeldende informatie, didactische middelen en opdrachten zijn niet bindend. Wel moet de moeilijkheidsgraad in de loop van de opleiding verhogen.

Bij het bepalen van een lesonderwerp waarbij enerzijds een technisch en anderzijds een creatief en inzichtelijk doel betrokken is kan een keuze worden gemaakt uit een samenhang van verscheidene plastische problemen (langs inductieve of deductieve weg).

Didactische aanpak

De lesgever tracht van zijn les een afgerond geheel te maken, opgebouwd rond lesfasen (herhalen, sensibiliseren, probleemstelling, aanbreng van nieuwe kennis, evaluatie,...). Hij verliest daarbij nooit uit het oog dat het leer- en/of productieproces, eerder dan het product zelf, centraal staat.

De leerkracht legt gedurende de begeleiding onder meer de nadruk op: de verantwoorde keuze van materiaal en materieel, een efficiënte werkorganisatie, geregelde zelfevaluatie, precisie, orde en veiligheid. Het is aangewezen de leerling geregeld te toetsen op zijn opgedane kennis en gemaakte vorderingen (dit volgens vooraf vastgelegde evaluatiecriteria).

Theoretische sessies worden ingelast naargelang de behoeften van de leerlingen en bij voorkeur inspeland op de actualiteit. Bezoeken bij beeldende kunstenaars en aan toonstellingen zijn een nuttige aanvulling van de theoretische en praktische lessen.

Bij elke opdracht zorgt de leraar ervoor dat:

- de leerling kennismaakt met iets nieuws, zowel op het vlak van de inhoud als van de vorm = kennismaking;
- de leerling ertoe wordt aangezet om te onderzoeken, studeren, begrijpen en oefenen = studie;
- de leerling nieuwe middelen om zijn boodschap te realiseren ontdekt en toepast = toepassing.

Belangrijk is dat de opdrachten en bevragend karakter hebben. De leerling moet een veelzijdig en verscheiden contact hebben met de middelen die hem toelaten de beeldtaal te gebruiken.

De leerstofafbakening is geen strak schema maar laat ruimte voor een dynamische en creatieve aanpak door de leraar.

Aanvangsniveau

Zie hoofdstuk "beginsituatie".

Structuuronderdelen, niveau en moeilijkheidsgraad

De leerinhouden beschrijven de fundamentele kennis en de grondbeginselen van elk vak.

Zij kunnen moeilijk gediversifieerd worden naar de verschillende structuuronderdelen. De leerinhoud- en leerstofafbakening is immers, zoals eerder gesteld, geen strak te volgen schema maar biedt slechts één van de vele mogelijkheden om de beeldtaal te omkaderen. Dit laat ruimte voor een dynamische en creatieve aanpak van de leraar en voor samenspraak tussen de leraar en de leerling; rekening houdend met de evoluerende interesse van de leerling, met zijn mogelijkheden en met de omstandigheden.

Naargelang het structuuronderdeel kan een ander accent gelegd worden.

Het is de leraar die het vak geeft die de opdrachten en oefeningen dermate formuleert dat ze kaderen binnen een bepaald structuuronderdeel en niveau.

Administratie

In een jaarplanning geeft de leerkracht aan hoe hij de leerstof zal verdelen over het schooljaar.

Regelmatig gaat hij na of alle geplande inhouden en vorderingen binnen de voorziene tijd gerealiseerd worden en ondertekend ter bevestiging (deze vorderingsplanning kan een onderdeel zijn van het jaarplan indien er een kolom ter ondertekening voorzien wordt). Dergelijk jaarplan is geen strak keurslijf, eventuele tussentijdse bijstellingen blijven mogelijk.

De leraar zet er uiteen hoe hij de leerstof van het leerplan over het schooljaar zal verdelen.

Van hem wordt verwacht dat hij voldoende inzicht heeft om de moeilijkheidsgraad van een onderwerp te bepalen in functie van het leerjaar, de leerling en het klassenpeil. Voorgestelde thema's worden door aangepaste opdrachten verder uitgebouwd.

De leerkracht houdt een agenda bij waarin de te behandelen opdrachten en inhouden per lesdag vermeld zijn. In een evaluatieschrift noteert hij naast de vorderingen van elke leerling de eventuele tekorten en een zinvolle remediëring. In een werkmap (of in een in de klas aanwezige bibliotheek- of documentatiekast) bewaart hij zijn cursussen, verwijzingen naar en/of voorbeelden van didactisch materiaal, een beschrijving en de timing van de gegeven opdrachten en een kopij van de jaarplanning. Bij betwistingen over beoordelingen of sanctionering kan de lesgever steeds een beroep doen op de administratieve documenten. Gecorrigeerde en besproken werken, de werkmap, examenkopijen, examenvragen, modelantwoorden en beoordelingscriteria bieden in dergelijk geval een extra steun.

Overzicht van de basisdocumenten van de leerkracht:

eigen agenda en die van de leerlingen;

eigen documentatiemap met cursussen, lesvoorbereiding, opdrachtbeschrijvingen, jaarplanning,....;

de gecorrigeerde taken en overhoringen;

kopijen van examens en tussentijdse toetsen;

examenvragen en de modelantwoorden;

evaluatieschrift met vermelding van de gebruikte evaluatiecriteria;

schriftelijke verwittigingen van de leerling;

werkschriften, werkmappen, kaften of de documentatiemappen van de leerlingen

schetsboeken van de leerlingen;

gerealiseerde werken, opdrachten, schetsen, voorstudies, ...

contactafdrukken, foto's, video's, films, geluidsopnames.

Bij een inspectie of begeleiding zal de leraar spontaan deze documenten voorleggen.

De leerlingen leggen minstens één documentatiemap aan waarin zij opdrachtbeschrijvingen, documentatie en voorbeelden (zowel technisch als creatief qua inhoud), beschrijvingen en motivaties van gevolgde denk- en ontwikkelprocessen, cursussen, eigen nota's, afgewerkte opdrachten (of een kopij) en de nabespreking ervan,... met structuur en overzichtelijk bewaren. Deze map geeft de leerling en de lesgever een overzicht van het leer- en werkproces en van de individueel gemaakte vorderingen.

De agenda's van de leerlingen worden ingevuld voor de dag dat de les moet gekend of het werk moet gemaakt zijn, niet op de dag dat de les gegeven werd.

De leerkracht zal regelmatig en bij wijze van steekproef de documentatiemappen en de agenda's van de leerlingen controleren.

In de documentatiemap vindt men o.m.:

- omschrijving van de opdracht(en) of thema('s) + uit te voeren taken;

- de leerinhoud, verklaring en beoordelingscriteria van de opdrachten;
- theoretische toelichtingen, incl. verklaring van woorden en/of begrippen en cursussen;
- documentaties en illustraties i.v.m. de opdrachten, eventueel specifieke bibliografie;
- schetsen, voorstudies, voorontwerpen, gebruikte bronnen en/of voorbeelden, een kopij van de bereikte resultaat;

de beknopte verantwoording of legitimatie van het onderzoek.

Handboeken zijn, naast divers audiovisueel materiaal, hulpmiddelen die de realisatie van het leerplan ondersteunen.

Lesverloop

Bij het inleiden van een thema of aspect van de leerinhoud plaatst de leraar het onderwerp van onderzoek in zijn ruimst mogelijk context. Niet alleen de kunst- en cultuurhistorische referenties worden aangetoond, maar ook mogelijke connotaties i.v.m. maatschappelijke, psychologische of filosofische aspecten. Na de introductie wordt de opdracht of vraag geformuleerd.

Als de thematische grenzen van het onderzoek bepaald zijn worden (waar nodig) formaat, techniek en tijd opgegeven. De inleiding gebeurt klassikaal, eventueel worden voorbeelden getoond en becommentarieerd. Hieruit put de leerling de eerste gegevens van zijn ontwerp (grootte, schaal, verhouding, specifieke eigenschappen van de basisvormen, enz...). De mogelijkheden en de beperkingen van het technisch aspect worden zo onderkend.

De leerling bezint zich over het gevraagde, gaat zich documenteren, maakt schetsen en voorstudies.

Onder begeleiding en in overleg met de leraar komt hij zo tot een definitief voorontwerp.

Na een laatste bespreking wordt dit omgezet in een eindproduct. De leerling legitimeert zijn onderzoek in een klassikale bespreking.

Relatie leraar-leerling

De leeropdracht van o.m. schilders, beeldhouwers, fotografen, cineasten, grafici,... steunt op hun persoonlijk artistiek ervaren. Hun aanpak gaat voornamelijk uit van het intuïtief aanvoelen en het waarnemend weten. Zij moeten langs permanente kritische benadering de leerlingen aanmoedigen om steeds opnieuw en verder te zoeken zodat zij tot persoonlijke plastische oplossingen komen.

De leraar, belast met kunstvakken, dient zich zéér flexibel te kunnen opstellen op twee vlakken: enerzijds in het opvolgen van een artistiek proces binnen een groep en anderzijds in de specifieke individuele benadering van de leerling. Deze begeleidende functie bestaat ondermeer uit het formuleren en evalueren van tussenopdrachten en tussenoplossingen.

De individuele lesgever-leerling relatie vooronderstelt grote soepelheid en vertrouwen en wordt maximaal aangewend om te sensibiliseren, te motiveren en te stimuleren.

Na de basisopleiding moet deze relationele houding evolueren naar een samenwerkingsverband op basis van gelijkheid en betrokkenheid. Dit resulteert in het cultiveren van de creatieve vrijheid, in een banende en niet sturende werkwijze, in divergent denken, in een procesgerichte i.p.v. een productgerichte aanpak en in het adequaat oplossen van probleemsituaties en vraagstellingen.

Het theoretische onderricht

Theoretische lessen dienen zoveel mogelijk geïllustreerd te worden (reproducties, foto's, dia's, video's, filmfragmenten, ...) of getoetst aan praktijkoefeningen (in het atelier).

De beeldende informatie (BI)

De "beeldende informatie" geeft een inzicht in de "esthetische principes" die aan de basis liggen van stijlexpressies en vormgeving van culturen uit heden en verleden.

De actualiteit en een initiatie in de moderne stijlen dienen ruim aan bod te komen en correct gesitueerd in een ruimere kunsthistorische context. Daar geen chronologische volgorde wordt gerespecteerd is een plaatsen in tijd en ruimte logisch. Hoewel de beeldende informatie wordt uitgewerkt in combinatie met en tijdens de cursussen Waarnemingstekenen en Vrije Beeldende Vorming zijn afzonderlijke lessen en activiteiten niet uitgesloten.

De beeldende informatie kan worden verzorgd door middel van reproducties, dia's, didactische platen, films, literatuur, tv, video, tentoonstellingsbezoeken, ateliers,... Gebruik maken van actuele ICT-technieken (o.a. internet) bij het verzamelen en verwerken van documentatie is vanzelfsprekend!

Situering van de beeldende informatie

De beeldende informatie in samenhang met de kunstvakken heeft drie aspecten die zowel afzonderlijk als gelijktijdig kunnen optreden.

(1) Zij kan worden gebruikt als “Darstellung”, als stoffering die leidt naar een plastische probleemstelling. Bv. de koepelschildering tijdens de barok als verlegging van een architecturale begrenzing: relatie tussen twee en drie dimensies.

(2) Tijdens een oefening kan de beeldende informatie worden gebruikt als verwijzing.

Bv. in functie van een oplossing, als correctie, als leidraad, al inspiratie, als concretisering, enz. ...

(3) Na een opdracht als slotbespreking (bv. confrontatie), als verdieping of uitbreiding.

De “beeldende informatie” dient met zorg te worden aangewend. Het gevaar dat de informatie negatief werkt op de creativiteit is niet denkbeeldig. Het mag niet leiden tot een vlijtig imiteren van voorbeelden.

Onderzoek en studie van de beeldtaal

De leerling moet een zo veelvuldig en verscheiden mogelijk contact kunnen hebben met de middelen die hem toelaten de beeldtaal te gebruiken (dit van bij de aanvang).

De leerinhoud- en leerstofafbakening is geen strak te volgen schema, maar biedt slechts één van de vele mogelijkheden om de beeldtaal te omkaderen. Het laat ruimte voor een dynamische en creatieve aanpak. Het is de betrokken leraar die, binnen het structuuronderdeel waar hij het KV/WT en/of het KV/VBV geeft, de opdrachten en oefeningen dermate formuleert dat ze kaderen binnen de 3de graad.

De opsomming der leerinhoud is rationeel (een duiding) dus artistiek-intuïtief ontoereikend.

Uiteraard zijn ze vatbaar voor uitbreiding en herformulering.

De aspecten van de beeldtaal zijn zo talrijk dat elke lijst of opsomming bij voorbaat als onvolledig mag worden beschouwd.

Volgende aspecten van de beeldtaal komen steeds aan bod:

(a) het waarnemingstekenen en de beeldende vorming als medium. Als drager van gevoel, betekenis, esthetisch inzicht, sfeer, besef, expressie en creativiteit (in die zin alomvattend);

(b) de basisvormen: driehoek, vierkant, cirkel. De basisvolumes: bol, piramide, kubus en alle andere geometrische figuren (regelmatige en onregelmatige veelhoeken, ellipsen en ovalen);

(b) organische figuren en vormen uit fauna & flora zoals zij bijvoorbeeld terug te vinden zijn in het ornament. of in de studie van het menselijk lichaam - geheel, in onderdelen en/of details;

(c) de structuur. De opbouw der samenstellende delen, de geledingen en de proportieel (inclusief de studie van de Gulden Snede en de andere klassieke schoonheidsanon's);

(d) diverse compositiemogelijkheden en hun betekenis met betrekking op beeld, vorm, functie, decoratie, inhoud, betekenis, techniek en materie;

(e) de kleur in zijn oneindig talrijke verschijningsvormen en schakeringen; inclusief de studie van de grijswaarden (tonen) maar ook als expressiemiddel, ruimteschepper, drager van inhoud, ...

(f) het licht, als zichtbaar makend element van alle beeldende middelen;

(g) alle zichtbare en tastbare texturen in al hun mogelijke combinaties tegenover elkaar, naast en/of door elkaar.

MINIMALE MATERIËLE VEREISTEN

ALGEMEEN

geschikte atelieraccommodatie, aangepaste qua ruimte, licht, lucht, belichting (bij voorkeur oriëntatie op het noorden), bruikbaarheid, toegankelijkheid...;

opbergkasten;

bibliotheekkast;

ladekasten voor papier (papierformaat A1);

stromend water met aangepaste wasbak;

de beschikbaarheid van een kopieerapparaat in de school (met mogelijkheid van vergroten en verkleinen, kopiëren op transparant materiaal, eventueel kleurenfotokopie,...);

TV- Video: mobiel toestel;

diaprojector;

episcoop of antiscoop;

overheadprojector;

vuilnisemmer;

grote afvalbak;

hamer, schroevendraaiers, nijptangen, nietjesmachine,...;

open rekken boven handhoogte (opslag maquettes).

VRIJE BEELDENDE VORMING

tekentafels;

werktafels met kunststofblad en aangepaste stoelen;

lichtbak;

snijmachine papier (formaat A2 of meer);

snijmatten (formaat A2 of groter);

snijmessen en -latten;

metaalplaten bord en magneetjes, wit projectiegedeelte;

bordpasser, -tekendriekoek en -lat;

kleibak;

computerconfiguratie met min. 17" monitor met voldoende werkgeheugen voor verwerking actuele grafische software;

printer;

grafische software;

opmaakprogramma;

fotobewerkingsprogramma.

Algemene opmerkingen:

De behoeften zijn groot, de middelen doorgaans beperkt. Men hoeft niet te overdrijven maar beneden een bepaald uitrustingsniveau kan geen ernstig werk geleverd worden. Een weldoordacht en rationeel gebruik van de beschikbare financiële middelen dringt zich op. Dit leerplan kan een school niets opleggen betreffende de aanbesteding van de fondsen. Een aanvaardbare minimumuitrusting is echter

noodzakelijk. Het strekt tot aanbeveling om de vakleraren via de vakwerkgroep advies te vragen aangaande het stellen van prioriteiten binnen het begrootte budget.

Computersoft- en hardware moeten op een aanvaardbaar actueel niveau zijn. Leerkrachten volgen regelmatig bijscholing.

Inzake veiligheid is de volgende wetgeving van toepassing:

- Codex
- ARAB
- AREI
- Vlarem.

Deze wetgeving bevat de technische voorschriften die in acht moeten genomen worden m.b.t.:

- de uitrusting en inrichting van de lokalen;
- de aankoop en het gebruik van toestellen, materiaal en materieel.

Zij schrijven voor dat:

- duidelijke Nederlandstalige handleidingen en een technisch dossier aanwezig moeten zijn;
- alle gebruikers de werkinstructies en onderhoudsvoorschriften dienen te kennen en correct kunnen toepassen;
- de collectieve veiligheidsvoorschriften nooit mogen gemanipuleerd worden;
- de persoonlijke beschermingsmiddelen aanwezig moeten zijn en gedragen worden, daar waar de wetgeving het vereist.

EVALUATIE

Door evaluatie bepaalt de leraar in welke mate de concreet gestelde doelen bereikt zijn.

De evaluatie bestaat erin het werkproces van de leerling te toetsen aan de opdracht en omgekeerd.

Een positieve evaluatie gaat uit van hetgeen de leerling heeft bijgeleerd, niet van zijn tekorten.

Voor permanente en objectieve evaluatie is het aangewezen te kunnen steunen op concrete evaluatiegegevens. Evaluatiecriteria die bij voorkeur opgesteld worden door de vakwerkgroep in samenspraak met de directie. Het strekt tot aanbeveling om via het agenda van de leerling de evaluatiecriteria aan de ouders mee te delen.

Herhalingsbeurten kunnen aangevuld worden met korte schriftelijke overhoringen, praktijkopdrachten, mondelinge beurten, punten voor observatiegegevens, orde en/of medewerking.

Hierbij is het ook nuttig voortdurend aandacht te besteden aan zelfevaluatie van de cursisten.

De procesevaluatie kan best gebeuren aan de hand van het verloop van de praktijkopdrachten.

Observatie van het affectieve gedrag van de cursist kan aanleiding geven tot aanpassing van een evaluatiecijfer.

Via evaluatie bepaalt de leraar in hoeverre de concreet gestelde doelstellingen bereikt zijn.

Door classificatie van evaluatievragen volgens de taxonomie (kennen, kunnen en zijn) zal de leraar in staat zijn het doel van zijn evaluatie te bereiken.

Vragen zijn éénduidig, valide en betrouwbaar. Door vraagstelling van gelijke aard als in de loop van het schooljaar speelt het verrassingseffect niet meer. Aan de hand van vooraf opgestelde modelantwoorden en duidelijke evaluatiecriteria zijn de correcties secuur en betrouwbaar.

Bij mondelinge examens worden reeksen (gelijk- (w)aardige) vragen voorzien. Van het verloop van de examens worden notulen aangelegd. Iedere leerling heeft door trekking van zijn vragen gelijke kansen. Een tweede examiner, liefst competent in dezelfde discipline, wordt zo mogelijk toegevoegd.

Voor de kunstvakken kan het examen vervangen worden door een beoordeling van de in een duidelijk afgebakende periode (examenperiode bvb.) gerealiseerde opdracht. De ideevorming, de onderzoeks- en uitvoeringsfasen gedurende de realisatie van die opdrachten (het proces) zijn daarbij minstens even belangrijk als het gepresenteerde werk (het product).

De evaluatiemomenten worden per school bepaald. Mogelijke evaluatiemomenten zijn:

- evaluatie van de dagelijkse inzet en het verwerken van de gegeven lessen: punten dagelijks werk (zinvol commentaar en volledige remediëring);
- evaluatie waar de punten voor langere periodes vermeld staan: examenpunten (vermelden van commentaar, remediëring en klasgemiddelden);
- leerlingen van een 3de graad kunnen geëvalueerd worden op een jury, samengesteld uit leerkrachten van het betrokken kunstvak. Telkens dienen zij, per vak, hun werken en het (voor)onderzoek te presenteren. De jury kan rekening houden met de studiekeuze van de leerling naar eventuele verdere studie hoger onderwijs toe.

Samen met de behaalde resultaten algemene vakken kunnen deze gegevens richtinggevend zijn voor de delibererende klassenraad die terzake een advies formuleert op het rapport.

Het ateliergesprek

Dit is een onderling toetsen van verwachtingen in verband met opdracht, individu, groep, leraar en maatschappij. Deze vorm van evaluatie gebeurt als confrontatie gedurende een gesprek. Er wordt duidelijk gewezen op de vorderingen wat betreft techniek, verbeelding, emotie, engagement en verstandelijk inzicht.

Het ateliergesprek kan verruimd worden door met andere collega's-praktijkleraren gesprekken te hebben over de algemene leerstof van de beeldende kunsten en over de leerling.

De geïntegreerde proef (gip)

De laatstejaars KSO, 3de graad leggen een geïntegreerde proef (gip) af.

Gelieve de vigerende regelgeving te consulteren.

De pedagogische begeleidingsdienst stelt bovendien een servicedocument ter beschikking met aanbevelingen betreffende het praktische verloop van dergelijke proef. Dat document kan bekomen worden via het internet of het secretariaat van de begeleidingsdienst van het Gemeenschapsonderwijs.

BIBLIOGRAFIE

Deze werken, aangevuld met recente publicaties, zijn voor de leerkracht van nut voor de verruiming van zijn kennis en voor zijn permanente bijscholing. Hij moet zijn onderwijs immers voortdurend aanpassen aan de veranderende maatschappij en aan de ontwikkeling van de wetenschap en de technologie. Oudere werken blijven uiteraard bruikbaar. Recente publicaties bieden nieuwe of/ en aanvullende mogelijkheden en inzichten.

Van de leerkracht wordt verwacht dat hij, waar zinvol, zijn lessen onderbouwt met eigen opzoekwerk.

ALGEMEEN

Education of an Architect, Rizzoli, Cooper Union, New York, 1988

Handbuch der Kunst und Werkerziehung, 13 dln, Rembrandt Verlag, Berlin, 1967-74

ARNHEIM, K., *Art and Visual Perception*, Univ. of California Press, New Haven, 1986

BLOOMER, C. M., *Principles of Visual Perception*, Van Nostrand Reinhold, New York, 1976

BROTHWELL, D., *Beyond Aesthetics*, Thames and Hudson, London, 1976

BURNHAM, J., *The Structure of art*, George Braziller, New York, 1971

CARPENTER, P. en GRAHAM, W., *Art en Ideas*, Mills and Boon, London, 1971

DE LUCIO J.J., -MEYER, *Visual Aesthetics*, Lund Humphries publishers Ltd, London, 1973

DE VISSER A., *Hardop kijken*, SUN, Nijmegen, 1986

DE VISSER A., *Kunst met voetnoten*, SUN, Nijmegen 1989

FELDMAN, E.B., *Varieties of Visual Experience*, Abrams, New York, 1987

FELDMAN, E.B., *Thinking about Art*, Univ. of Georgia, Prentice-Hall Inc., New Jersey, 1985

FISCHER, E., *The Necessity of Art*, Penguin Books, London, 1963

FRUTIGER, A., *Signs and symbols*, Weiss Verlag, Dreieich, 1989

GERRITSE, A., *Geschiedenis van de beeldende vorming*, Cantecler, De Bilt, 1973

GOMBRICH, E.H., *Art en Illusion*, Princeton University Press, New Jersey, 1960

GOMBRICH, E.H., *The Sense of Order*, Phaidon Press, Oxford, 1979

GRIAULE, M., *Conversations with Ogotemméli*, Intro. to Dogon Religious Ideas, Oxford, 1965

HADJINICOLAOU, N., *Kunstgeschiedenis en ideologie*, SUN, Nijmegen, 1977

HOBBS, J.A., *Art in Context*, Harcourt Brace Jovanovich, New York, 1980

HUDSON W., en VAN REIJEN, W., *Modernen versus postmodernen*, Hes Uitg, Utrecht, 1986

HUYGHE, R., *L'art et l'âme*, Flammarion, Paris, 1960

HUYGHE, R., *Dialogue avec le visible*, Flammarion, Paris, 1955

HUYGHE, R., *Formes et forces*, Flammarion, Paris, 1971

HUYGHE, R., *Sens et destin de l'art*, 2 dln, Flammarion, Paris, 1967

LUTZELER, H., *De kunst*, Het Spectrum, Utrecht, 1966.

MAQUET, J., *The Aesthetic Experience*, Yale Univ. Press, New Haven, 1986

MITCHELL, W.J.T., *The Language of Images*, The Univ. of Chicago Press, Chicago 1974

PAWLIK J., en STRASSNER, *Beeldende kunst. Begrippen en lexicon*, Orion, Brugge, 1978

PIRSIG, R.M., *Zen and the Art of Motorcycle Maintenance*, NL : Contact, Am'dam, 1976

READ, H., *Kunst zien en begrijpen*, Prisma, Antwerpen, 1961

RYKWERT, J., *The Necessity of Artifice*, Academy Editions, London, 1982

VANBERGEN, J., *Voorstelling en betekenis*, Van Gorcum, Assen, 1986

BEELDENDE VORMING

ALBERS, J., *A retrospective. Cat.* Solomon R. Guggenheim Foundation, N.Y. 1988

Architecture and Body, Columbia Univ. Rizzoli, New York, 1988

Le Corps en Morceaux. Mus. d'Orsay. Paris 1990

Forma e verita, Marchi Editore, Firenze, 1966

MALEVICH. Cat. Stedelijk Mus. A'dam.

Mesure pour mesure. Architecture et philosophie. Cahiers du CCI. Centre Pompidou, Paris 1987

La Sculpture. Méthode et vocabulaire. Principes d'analyse scientifique. Paris 1978

Reliefs. Formprobleme zwischen malerei und skulptur im 20 jahrhundert, Benteli verlag, Bern 1981

Vorm. Nederlandse ambachts- en nijverheidskunst, Amsterdam, 1931

ABERCROMBIE, S., *Architecture as Art*. Icon Editions, N.Y. 1984

ADAM, R., *Classical Architecture. A Complete Handbook*, Viking, London, 1992

ALBERS. J., *Interaction of Color*. Yale University Press, New Haven en London, 1963

- ANDREWS, W.S., *Magic Squares en Cubes*, (1917) repr. Dover, N.Y. 1960
- ARNHEIM, R., *Dynamique de la Forme Architecturale*, P.Mardaga, Luik, 1977
- BAGLIVO en J.A., GRAVER, J.E., *Incidence en Symmetry in Design en Architecture*, Cambridge University Press, Cambridge, 1983
- BELJON, J.J., *Bouwmeesters van morgen*, Pantoskoop, Amsterdam 1966
- BELJON, J.J., *Zo doe je dat*, Wet. Uitg., Amsterdam, 1980
- BELJON, J.J., *Ogen Open*, De Arbeiderspers, Amsterdam, 1987
- BELLOUR, R., e.a., *Le Temps d'un Mouvement*, Centre.Nat. de la Photographie, Paris 1986
- BONTA, J.P., *Architecture and its Interpretation*, Lund Humphries, London, 1979
- BRAND J., en JANSELIJN H., *Architecture en Imagination*, Uitg. Waanders, Zwolle 1989
- N.J. BREDEROO e.a., *Oog in Oog met de Spiegel*. Aramith, Amsterdam, 1988
- BROLIN, B.C., *Flight of Fancy. The banishment en return of Ornament*, St.Martin's Press, N.Y., 1985
- BUFFINGA, A., *Vorm en Ruimte*, Uitg. Waltman, Delft
- BURCHARTZ, *Gleichnis der Harmonie*, Prestel Verlag, München, 1949
- CHING, F.D.K., *Architecture : Form, Space en Order*, Van Nostrand Reinhold C., N.Y., 1979
- CHRISTIE, A.H., *Pattern Design*, (1910) repr. Dover, N.Y. 1969
- CIANCHI, M., *Leonardo's Machines*, Becocci Ed., Florence
- CLAES, J., *De dingen en hun Ruimte. Een metabletische studie van de perspectivische en van de niet-perspectivische Ruimte*. De Ned. Boekhandel, Antwerpen 1970
- COUTY, E., *Le dessin et la composition décorative*, H. Dunod en E. Pinat, Paris, 1913
- DAGOINET. F., *Etienne-Jules Marey*, Hazan, Paris, 1987
- DAVIS, P.J. en HERSH, R., *Descartes Dream, The World according to Mathematics*, Penguin Books, London, 1986
- DE JONG T., *De structurele samenhang van Architectuurbegrippen*, D.U.P., Delft, 1987
- DOLMETSCH, H., *The Treasury of Ornament*, (1887) repr.Studio Ed., London 1989
- DORCHY, H., *Langages des arts plastiques*, ed. Universitaires, Bruxelles, 1968
- DURER. A., *The Painters Manuel*. transl. W.L. Strauss. Abaris Books, Inc. N.Y. 1977
- EVANS, J., *Pattern, a study of Ornament in W.Europe* (dl. I en II., 1931), Da Capo, N.Y. 1976
- FELTKAMP, C.W., *Zien en verstaan*, Van Mantgen en De Does, Amsterdam, 1952
- FONATI, F., *Elementäre Gestaltungsprinzipien in der Architektur*, Akademie der Bildende Kunst, Wien, Tusch, Wien, 1982
- GANSWEID, J., *Symmetrie und Gestaltung*. Callwey, München, 1987
- GAUTHIER J., en CAPELLE, L., *Traité de composition décorative*, Libraire Plon, Paris
- GERSTNER K., *Les Formes des Couleurs*. Biblio. des Arts, Paris 1986
- GICKLER, A. *Ornament mit System*, Callwey, München, 1986
- GIEDION S., *Die Herrschaft der Mechanisierung*, Athenäum, Frankfurt, 1982
- GIEDION, S., *Architektur und Gemeinschaft*. Rowohlt, Hamburg, 1956
- GRAAFLAND, A., *Esthetisch Vertoog en Ontwerp*, SUN, Nijmegen, 1986
- GRAAFLAND, A., DETHIER, H., e.a., *De Bevrijding van de Moderne Beweging. Een dialoog met de Modernen*. SUN, Nijmegen, 1988
- GRAAFLAND, A., en MAASKANT, M., *Conceptuele Beelden voor een Museum*, T.U.-Delft, 1989
- GRILLO, P. J., *Form, Function and Design*, Dover, New York, 1960
- HENDRICKS. G., *Eadweard Muybridge*. Viking Press, N.Y., 1975
- HERSEY, G., *The Lost Meaning of Classical Architecture*, The MIT Press, Cambridge, 1988
- HORNUNG, C.P., *Design's and Devices*, Dover, New York, 1932
- ITTEN, J., *Mein Vorkurs, am Bauhaus. Gestaltung und Formenlehre*, Otto Maier Verlag, Ravensburg, 1963 / Cantecler De Bilt, 1989
- ITTEN, J., *Kunst en Kleur*, Otto Maier Verlag, Ravensburg, 1961/ Cantecler DeBilt, 1973
- JONES, O., *The Grammar of Ornament*, (1856) repr. Studio Ed., London 1986
- JENSEN, R., en CONWAY, P., *Ornamentalism*, Clarkson N. Potter Inc., N.Y. 1982
- KANDINSKY, W., *Lessen aan het Bauhaus*, Cantecler De Bilt, 1983
- KANDINSKY, W., *Point and Line to Plane*, Dover, New York, 1979
- KEPES, G., *L'objet créé par l'homme*, La Connaissance, Bruxelles, 1968
- KEPES, G., *The Nature and Art of Motion*. Studio Vista, London, 1965
- KLEE, P., *Notebooks. 1. The Thinking Eye*, Lund Humphries, London, 1961
- KLEE, P., *Notebooks. 2. The Nature of Nature*, L. Humphries, London, 1961
- KLEINT, *Bildlehre*, Schwabe en Co. Verlag, Basel, 1969
- KRANZ, K., *Sehen, Verstehen, Lieben*, Mensch und Arbeit, München, 1963
- KUHNE, L., *Gegenstand und raum*, Veb Verlag der Kunst, Dresden, 1981
- LEWIS, P., en DARLEY, G., *Dictionary of Ornament*, Pantheon Books, N.Y. 1986
- LINAZASORA, J.I., *Le Projet Classique en Architecture*, A.A.M., Brussel, 1984

- LOUPE, L., e.a., *Danses Tracées. Dessins en notations des Choréographes*, Ed. Dis Voir, Paris, 1991
- MEYER, F.S., *Handbook of Ornament*, (1988) repr. Dover, N.Y., 1957
- MAJORICK, B., (BELJON), *Ontwerpen en Verwerpen*, Querido, Amsterdam, 1959
- MIDGLEY, B., *Handboek Beeldhouwtechnieken*. uitg. Rostrum B.V., Haarlem 1988
- MILLON, H.A., *Italian Renaissance Architecture*. Thames en Hudson, London 1994.
- MOHOLY-NAGY, L., *Vision in Motion*, Paul Theobald and Company, Chicago, 1947
- MOORE, CH., en ALLEN, G., *L'architecture sensible. Espace, échelle et forme*, Dunod, Paris, 1981
- NORBERG-SCHULZ, C., *Architecture : meaning en place*, Electa/Rizzoli, N.Y., 1986
- NORBERG-SCHULZ, C., *Existentie, Ruime en Architectuur*. Masereelfonds, Gent, 1981
- NORBERG-SCHULZ, C., *Architectuur, een logisch systeem*. Masereelfonds, Gent, 1979
- NORBERG-SCHULZ, C., *Habiter. Vers une architecture Figurative*, Electa, Milaan 1985
- OCVIERK, e.a., *Art Fundamentals. Theory and Practice*, WM.C. Brown Publishers, Dubuque, 1975
- ONIAN, J., *Bearers of meaning. The Classical Orders*, Cambridge University Press, 1988
- OOSTRA, B., *Beeldende vorming in theorie en praktijk*, Nelissen, Bloemendaal, 1980
- PARSONS, W.B., *Engineers en Engineering in the Renaissance*, The M.I.T. Press, Cambridge 1976
- PEDOE, D., *Perspectieven Doorzien, Meetkunde als thema in de kunst*, Aramith, Amsterdam 1988
- PEVSNER, N., *Pioneers of Modern design*, Penguin Books, London, 1983
- RACINET, A., *The Encyclopedia of Ornament*. (1873) reprint : Studio Ed. London 1988
- READ, H., *Moderne Beeldhouwkunst*. Gaade, Veenendaal, 1987
- ROWELL, M., *The Planar Dimension*. The Solomon R. Guggenheim mus., N.Y. 1979
- ROWLAND, K., *Pattern and Shape*, Ginn en Company Ltd., London, 1967
- RYKWERT, J., *The Necessity of Artifice*, Academy Editions, London, 1982
- SAARINEN, E., *The Search for Form in Art and Architecture*, Dover, New York, 1985
- SMETS, G., *Vormleer. De Paradox van de vorm*, Bert Bakker, Am'dam, 1986
- SPELTZ, A., *The History of Ornament*, (1915) repr. Studio Ed., London, 1989
- SPELTZ, A., *Ornamenten*, (1904) repr. Gaade-Amerongen, 1980
- SPENCER, H., *The Image Maker*, Charles Scribner's Sons, New York, 1975
- STEVENS, P.S., *Handbook of Regular Patterns. An introduction to Symmetry in Two Dimensions*, The MIT Press, London, 1984
- STURM, H., e.a., *Der Verzeichnete Prometheus*. Kunst, Design en Technik, Nischen, Berlin, 1988
- SUMMERSON, J., *The Classical Language of Architecture*, Thames en Hudson, N.Y. 1980
- TAINMONT, E., *Esthétique positive*, C.E.D.E.P., Bruxelles, 1967
- TAFURI, M., *The Sphere en the Labyrinth. Avant-Garde en Architecture from Piranesi to the 1970s*, MIT Press, Massachusetts Institute of Technology, 1990
- TAFURI, V., *Ontwerp en Utopie. Architectuur en Ontwikkeling van het Kapitalisme*, Sun, Nijmegen, 1978
- TAYLOR, L., *Housing : Symbol, Structure, Site*, Rizzoli, N.Y. 1982
- TZONIS, A., *Het Architectonies Denken*, Ontwerp, Rationalisering van de Architectuur en Maatschappelijke Macht, Sun, Nijmegen, 1982
- TZONIS, A. en LEFAIVRE, L., *De Oorsprong van de Moderne Architectuur*, Sun, Nijmegen, 1984, 1990
- TZONIS, A, LEFAIVRE, L. en BILODEAU, D., *De Taal van de Classicistische Architectuur*, Sun, Nijmegen, 1983
- ULRICH, G., *De wereld van de schilderkunst*, Elsevier, Amsterdam, 1965
- VAN RHEEDEN, H., *Om de vorm*, SUA, Amsterdam, 1989
- VAN RINGELSTEIN, W., *Beeld en Werkelijkheid*, Meulenhoff Educatief, A'dam 1964
- VENTURI, R., *Complexity en Contradiction in Architecture*, MOMA. Papers on Architecture, N.Y. 1966, 1977.
- VON FRANZ, M.-L., *Tijd. Ritme en Rust*, De Haan, Haarlem, 1979
- VON WERSIN, W., *Das Elementare Ornament*, Otto Maier Verlag, Ravensburg 1940
- WADE, D., *Chrystal en Dragon, The cosmic two-step*, Green Books, Hartland, 1991
- WOODHAM, J.M., *Twentieth-Century Ornament*, Sudio Vista, London, 1990
- WITTGENSTEIN. *Opmerkingen over de kleuren*, G.E.M. Anscombe, Oxford 1977, Boom, Mepel/Amsterdam 1989